НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

ПРАВНИЧА НАУКА ТА ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Монографія

Харків
«Право»
2023

УДК 34(477)“36”+341.17(4)
П68

Редакційна колегія:
д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України *В. А. Журавель* (співголова); д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України *Н. С. Кузнєцова* (співголова); д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України *О. М. Бандурка*; д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України *Ю. Г. Барабаш*; д-р юрид. наук, проф. *В. С. Батиргареєва*; д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України *Ю. В. Баулін*; д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України *Ю. П. Битяк*; д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України *А. Б. Гриняк*; д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України *О. О. Кот*; д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України *О. Д. Крупчан*; д-р юрид. наук, проф. *В. М. Махінчук*; д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України *Н. М. Оніщенко*; д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України *В. Г. Пилипчук*; д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України *С. Г. Серьогіна*; д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України *О. В. Скрипнюк*

Рекомендовано до друку президією
Національної академії правових наук України
(постанова № 133/5 від 29 вересня 2023 р.)

Правнича наука та законодавство України: європейський
П68 вектор розвитку в умовах воєнного стану : монографія / редкол.: В. А. Журавель (співголова), Н. С. Кузнєцова (співголова), О. М. Бандурка та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. – Харків : Право, 2023. – 902, [2] с.
ISBN 978-966-998-569-9

Монографію видано з нагоди 30-річчя з дня заснування Національної академії правових наук України. У роботі розглянуто стратегічні напрями розвитку української держави, правової науки, громадянського суспільства в період воєнного стану; теоретико-правові основи становлення і розвитку системи національної безпеки й оборони України; правові засади відновлення економіки України та відшкодування збитків, заподіяних державі, юридичним і фізичним особам, природним ресурсам; вектор європейської інтеграції як основний напрям розбудови українського законодавства; підстави і правові механізми притягнення осіб держави-агресора до кримінальної відповідальності за вчинення на території України воєнних злочинів.

Видання розраховане на парламентарів, посадових осіб органів державної влади, місцевого самоврядування та правопорядку, науковців, викладачів, аспірантів, студентів, а також усіх, хто цікавиться питаннями правової науки.

УДК 34(477)“36”+341.17(4)

© Національна академія правових наук України, 2023
© Видавництво «Право», 2023

ISBN 978-966-998-569-9

4) поширенням явища колабораціонізму серед громадян України на окупованих територіях;

5) злочинним знищенням екології нашої держави.

4.1.3. ПОРУШЕННЯ ЗАКОНІВ ТА ЗВИЧАЇВ ВІЙНИ: СУЧАСНІ МОДЕЛІ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ

Міжнародний збройний конфлікт, що розпочався 20 лютого 2014 р. в результаті збройної агресії російської федерації проти України, супроводжується серйозними порушеннями норм міжнародного гуманітарного права (далі в цьому підрозділі – МГП). Серед найбільш поширених злочинів, учинених представниками держави-агресора, є порушення законів та звичаїв війни. Станом на 11 травня 2023 р. зареєстровано понад 83 тис. злочинів, передбачених ст. 438 «Порушення законів та звичаїв війни» КК України[1]. Найбільш трагічними, масштабними та всесвітньо відомими фактами таких кримінально протиправних діянь є віроломне вбивство українських військовослужбовців під час виходу з оточення (Іловайський котел), а в подальшому – позасудові страти, тортури й інші прояви жорстокого поводження з українськими військовополоненими, масові катування, зґвалтування та вбивства цивільних у Бучі, Бородянці, Ірпені, Гостомелі та інших населених пунктах Київської області, численні вбивства та катування в Ізюмі, масові вбивства в Маріуполі (бомбардування драматичного театру, лікарень, металургійного комбінату «Азовсталь», житлових будинків тощо), вбивство військовополонених в смт. Оленівка, ракетний обстріл залізничного вокзалу в Краматорську тощо[2].

Зазначені виклики, що постали перед Україною, потребують активізації зусиль усього суспільства для боротьби з окупантами. Причому йдеться не лише про питання суто військового характеру, а й чимало інших проблем, зокрема щодо адаптації національного законодавства до умов і викликів воєнного стану. Зокрема, це стосується і КК України, який активно використовують у протидії воєнним та іншим злочинам, спричиненим міжнародним збройним конфліктом. Упродовж 2022 р. КК України зазнав суттєвих змін, наслідком яких стали нові кримінально-правові механізми й інструменти протидії агресії рф. На думку фахівців, у такий спосіб парламентарі намагалися врахувати сучасні умови воєнного життя. Однак у результаті зазначених змін

[1] Злочини, вчинені в період повномасштабного вторгнення рф. *Офіс Генерального прокурора* : офіц. вебсайт. URL: https://www.gp.gov.ua.

[2] Вознюк А. А., Жук І. В. Порушення законів і звичаїв війни: безпосередні об'єкти, предмети та потерпілі від злочину. Загальні положення «jus in bello». *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 4 (100). С. 58.

виникли нові проблеми в правовому регулюванні та правозастосуванні[1]. Однією з таких проблем є невідповідність чинного КК міжнародним стандартам у питанні протидії міжнародним злочинам, зокрема положення про воєнні злочини не відповідає вимогам міжнародного кримінального права[2].

Національна модель криміналізації порушення законів та звичаїв війни: зміст і концептуальні вади

Притягнення до кримінальної відповідальності воєнних злочинців в Україні за ст. 438 КК України ускладнене різними обставинами, з-поміж яких вагоме місце посідають недоліки конструкції цієї кримінально-правової заборони.

У зазначеній нормі визначено підстави кримінальної відповідальності за більшість воєнних злочинів, криміналізованих на сьогодні в КК України.

Об'єктивна сторона основного складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК України, характеризується різними за характером суспільної небезпеки альтернативними кримінально протиправними діяннями. Порушення законів та звичаїв війни може бути вчинено в таких формах: 1) жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням; 2) вигнання цивільного населення для примусових робіт; 3) розграбування національних цінностей на окупованій території; 4) застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом; 5) інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; 6) віддання наказу про вчинення таких дій.

Кваліфікованим видом порушення законів та звичаїв війни (ч. 2 ст. 438 КК України) є вчинення будь-якого з діянь, передбачених ч. 1 ст. 438 КК України, що поєднується з умисним убивством.

Стаття 438 КК України містить ***бланкетну норму***, а тому зміст зазначених у ній діянь розкривається в положеннях МГП. Норми міжнародних договорів та/або звичаєвих правил і правовий акт, який підтверджує, що Україна є учасницею такого міжнародного договору,

---

[1] Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : наук.-практ. комент. / А. В. Андрушко, А. А. Вознюк, О. О. Дудоров та ін. ; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернєя. Київ : Норма права, 2022. 278 с. ; Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія. Київ : Норма права, 2022. 244 с. ; Хавронюк М. Помилки у законах воєнного часу: щодо змін Кримінального кодексу України. *UPLAN* : вебсайт. 19.05.2022. URL: https://uplan.org.ua/pomylkyu-zakonakh-voiennoho-chasu-shchodo-zmin-kryminalnoho-kodeksu-ukrainy/.

[2] Магазова А. 5 років війни з росією. Україні потрібен закон про покарання за воєнні злочини. *Радіо Свобода* : вебсайт. 29.05.2023. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/law-war-crimes-why-ukraine-needs-it/29968530.html.

мають бути відображені у кваліфікації поряд із посиланням на ст. 438 КК України.

Бланкетна диспозиція цієї норми дещо ускладнює роботу судових і правоохоронних органів, оскільки їх представникам іноді важко зрозуміти, які саме діяння слід кваліфікувати як порушення законів та звичаїв війни. Тому вони повинні звертатися до міжнародних договорів (передусім Женевських конвенцій та додаткових протоколів до них (Протоколи I, II, III), Гаазьких конвенцій, які забороняють і обмежують засоби ведення війни, тощо). Однак у цих договорах відсутній систематизований каталог воєнних злочинів, а тому для тлумачення складу воєнного делікту інколи доводиться аналізувати декілька міжнародних актів, у яких може мати місце застосування різної термінології, що також ускладнює правозастосовну діяльність.

Водночас сучасний міжнародний документ, який акумулює найбільшу кількість норм МГП щодо правил ведення війни, – ***Римський статут Міжнародного кримінального суду***[1] – і досі не ратифікований Україною, однак наша держава дала згоду на юрисдикцію Міжнародного кримінального суду «ad hoc» (на конкретний випадок) згідно з п. 3 ст. 12 Римського статуту. Тобто на сьогодні юрисдикція Міжнародного кримінального суду має обмежений характер і поширюється на територію України відповідно до Заяви Верховної Ради України від 25 лютого 2014 р.[2] та постанови Верховної Ради України від 4 лютого 2015 р.[3] Тому Римський статут застосовується лише щодо злочинів, зазначених у вказаних заявах. Водночас відсутність підстав для застосування Римського статуту під час кваліфікації воєнних злочинів за ст. 438 КК України не перешкоджає його використанню в практиці національних правозастосовних органів як орієнтира в застосуванні норм МГП. У контексті зазначеного особливу цінність мають «*Елементи злочинів*»[4], схвалені Асамблеєю держав – учасниць

[1] Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588.

[2] Заява Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року від 25.02.2014 № 790-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/790-18.

[3] Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій “ДНР” та “ЛНР”, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян : постанова Верхов. Ради України від 04.02.2015 № 145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19.

[4] Elements of Crimes / International Criminal Court. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf.

Римського статуту, які використовує Міжнародний кримінальний суд для тлумачення змісту об'єктивних і суб'єктивних ознак кожного міжнародного злочину, зокрема й воєнних деліктів[1].

Заслуговують на увагу й ***проблеми диференціації кримінальної відповідальності за воєнні злочини***. У ч. 1 ст. 438 КК України зосереджено щонайменше десятки різних за об'єктивними та суб'єктивними ознаками, а також характером суспільної небезпеки складів воєнних злочинів, кримінальна відповідальність за які настає в межах однієї санкції (вона передбачає позбавлення волі на строк від 8 до 12 років). Уявімо таку ситуацію: військовослужбовця рф, який вчинив жорстоке поводження з військовополоненими військовослужбовцями Збройних Сил України та цивільним населенням, а також інші порушення законів та звичаїв війни, засуджено за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 ст. 438 КК України, до позбавлення волі строком на 15 років, тобто в межах максимального строку, встановленого для цього виду покарання в Загальній частині КК України. У подальшому його звільнено від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого (ст. 84^1 КК України). Після обміну його знову затримано й засуджено за вчинення воєнних злочинів. Однак покарання у виді позбавлення волі на певний строк цій особі не може перевищувати 15 років[2]. Відтак покарання особі, яка вчинила низку особливо тяжких воєнних злочинів, визначених ч. 1 ст. 438 КК України, зокрема судимість якої не знято і не погашено, не може перевищувати 15 років ув'язнення.

Н. О. Антонюк слушно зауважує, що існує проблема призначення покарання винному, який вчинив такий воєнний злочин, як зґвалту-

[1] Наприклад, такий воєнний злочин, як катування (п. (2)(a)(ii) ст. 8 Римського статуту) включає такі елементи: 1) злочинець завдав сильного фізичного або психічного болю чи страждань одній або кільком особам; 2) злочинець заподіяв біль або страждання з такою метою, як: отримання інформації або зізнання, покарання, залякування або примус, або з будь-якої причини, зумовленої дискримінацією будь-якого виду; 3) така особа або особи перебували під захистом однієї або кількох Женевських конвенцій 1949 р.; 4) злочинець знав про фактичні обставини, які встановлюють цей захищений статус; 5) поведінка мала місце під час міжнародного збройного конфлікту й була пов'язана з ним; 6) злочинець знав про фактичні обставини, які встановлюють наявність збройного конфлікту (Elements of Crimes / International Criminal Court. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf). Вказівка на елементи воєнних деліктів у цьому документі значно полегшує як кваліфікацію, так і доказування відповідних кримінально протиправних діянь, оскільки закріплює чіткі орієнтири для притягнення до кримінальної відповідальності за їх вчинення.

[2] Вознюк А. А. Кримінально-правові інструменти забезпечення безпекового середовища України під час війни. *Нова архітектура безпекового середовища України* : зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 груд. 2022 р.). Харків : Юрайт, 2022. С. 55.

вання. Так, відповідно до КК України за зґвалтування, що спричинило тяжкі наслідки, вчинене повторно, передбачено покарання у виді позбавлення волі строком на 15 років або довічне позбавлення волі (ч. 6 ст. 152 КК України), за зґвалтування малолітньої – 10–15 років позбавлення волі (ч. 4 ст. 152 КК України), а за порушення законів і звичаїв війни – 8–12 років позбавлення волі (ч. 1 ст. 438 КК України). Таким чином, порушення законів та звичаїв війни, що полягало у вчиненні зґвалтування, карається менш суворо, ніж кваліфіковане «загальнокримінальне» зґвалтування. Фактично в ч. 1 ст. 438 КК України не враховуються ні кількість жертв, ні їх вік, ні тяжкість наслідків для потерпілих (втрата здатності до дітонародження, психічна хвороба, інші тяжкі тілесні ушкодження тощо)[1].

Ці та інші недоліки юридичної конструкції ст. 438 КК України, а також проблеми, які виникають під час її застосування, спонукають до пошуку найбільш оптимальних шляхів удосконалення досліджуваної кримінально-правової заборони.

К. П. Задоя слушно зазначає, що положення ст. 438 КК України викладені у спосіб, вкрай далекий від положень сучасного міжнародного кримінального права щодо воєнних злочинів, відображенням яких є ст. 8 Римського статуту. Наприклад, по-перше, на відміну від ст. 8 Римського статуту, ст. 438 КК України не містить розгорнутого та вичерпного «каталога» воєнних злочинів, «компенсуючи» це загальною бланкетною відсилкою до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; по-друге, ст. 438 КК України викладена з використанням невластивої міжнародному праву термінології тощо. Унаслідок цього складається парадоксальна ситуація, коли визнання особи винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України, об'єктивно неможливе без належного врахування міжнародного права, але віддаленість положень згаданої статті від міжнародного права робить урахування останнього вкрай складним завданням, з яким українські суди справляються не надто добре[2].

На переконання М. М. Гнатовського, внесення змін і доповнень до КК України щодо забезпечення справедливого й ефективного притягнення до відповідальності за весь спектр серйозних порушень МГП залишається критично важливим кроком у боротьбі з безкарністю

[1] Підтримка та захист потерпілих і свідків воєнних злочинів: проблемні питання застосування КК і КПК України. *Судова влада України* : вебсайт. 12.12.2022. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1357006/.

[2] Задоя К. П. Справа Шишимаріна: які виклики стоять перед українською судовою практикою в справах про воєнні злочини? *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 30 листоп. 2022 р.) / редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. ; упоряд.: А. А. Вознюк, О. М. Шармар, О. А. Федоренко. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 49.

за найтяжчі міжнародні злочини і виконанням Україною своїх міжнародних зобов'язань за договірним і звичаєвим міжнародним правом. Значно ефективнішою була б конкретизація ст. 438 КК України шляхом передбачення низки різних складів воєнних злочинів, що були б систематизовані за об'єктом злочину, але за змістом відповідали б ст. 8 Римського статуту[1].

На необхідність приведення КК України у відповідність із МГП в аспекті відповідальності за міжнародні злочини (зокрема через внесення змін до законодавства щодо встановлення кримінальної відповідальності за злочини проти людяності звернула увагу Рада національної безпеки і оборони України в рішенні від 25 січня 2015 р. «Про надзвичайні заходи протидії російській загрозі та проявам тероризму, підтримуваним Російською Федерацією»[2] (підп. «в» підп. 4 п. 1). Також ст. 8 «Міжнародний кримінальний суд» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27 червня 2014 р. наголошує, що «Сторони співробітничають з метою зміцнення миру та міжнародного правосуддя шляхом ратифікації та імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС) 1998 року та пов'язаних з ним документів»[3]. Запровадження такого переліку злочинів забезпечить більш ефективне здійснення зобов'язань України в межах МГП щодо припинення його порушень і притягнення до відповідальності воєнних злочинців[4].

Найкращим варіантом вирішення наявної проблеми видається *диференціація кримінальної відповідальності за різні прояви порушення законів та звичаїв війни в різних статтях КК України*. Задля реалізації цієї мети розроблено кілька проєктів законів, що пропонують саме такий підхід до вдосконалення підстав кримінальної відповідальності за воєнні делікти, однак упродовж 9 років війни вони так і не були прийняті.

---

[1] Гнатовський М. М. Повага до прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні : Застосування судами норм міжнародного гуманітарного права та стандартів захисту прав людини. 30 лип. 2017 р. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/Report_Respect-for-HR-in-Conflict_Gnatovsky_UKR.pdf.

[2] Про надзвичайні заходи протидії російській загрозі та проявам тероризму, підтримуваним Російською Федерацією : рішення Ради нац. безпеки і оборони України від 25.01.2015. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/351854___351919.

[3] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27.06.2014 : ратиф. із заявою Законом №1678-VII від 16.09.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

[4] Зміцнення поваги до міжнародного гуманітарного права : посіб. для нар. деп. України / Міжнар. ком. Червоного Хреста. 2-ге вид. МКЧХ, 2021. 88 с. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2021/12/IHL_for_parliamentarians_2_edition_LR.pdf.

Існування в КК України таких кримінально-правових заборон, як насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 КК України), погане поводження з військовополоненими (ст. 434 КК України) і незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею (ст. 435 КК України), дає підстави стверджувати, що перелік воєнних злочинів у законі про кримінальну відповідальність не обмежується лише ст. 438 КК України, а тому виникають питання розмежування цих деліктів. Розміщення воєнних злочинів, передбачених ст. 433–435 КК України, серед військових у розділі XIX щонайменше помилкове. Не кажучи вже про те, чи була доцільність у включенні цих кримінально-правових заборон до КК України. Імовірно, це помилка, допущена на етапі розробки та прийняття чинного КК України, в основі якого – радянський Кримінальний кодекс Української РСР 1960 р., а тому він не враховує сучасних досягнень міжнародного права.

Для притягнення до кримінальної відповідальності командирів за порушення законів і звичаїв війни у міжнародному праві існує принцип ***командної відповідальності***, згідно з яким командири несуть кримінальну відповідальність за злочини, вчинені своїми підлеглими. Цей принцип закріплено у ст. 86, 87 Протоколу I та ст. 28 Римського статуту.

Притягнення до кримінальної відповідальності начальника за бездіяльність, пов'язану з правопорушенням, яке вчинив або збирається вчинити його підлеглий (ст. 86 Протоколу I), можливе за наявності трьох умов:

1) *особа є начальником підлеглого*, який вчинив або збирається вчинити правопорушення (підлеглий перебуває в його підпорядкуванні; водночас це може бути як безпосередній командир підлеглого, так і інші начальники);

2) *начальник мав у своєму розпорядженні необхідну інформацію* – інформацію, яка повинна була б надати йому можливість дійти висновку в обстановці, що існувала на той час, що його підлегла особа вчиняє або має намір вчинити порушення. Начальник може, наприклад, знати про підготовчі дії чи попередні порушення підлеглого;

3) *начальник не вжив усіх практично можливих заходів у межах своїх повноважень для відвернення або припинення цього порушення*.

Не можна залишити поза увагою той факт, що ні у ст. 438, ні в інших статтях КК України немає норми, безпосередньо присвяченої підставам командної відповідальності. Натомість у Кримінальних кодексах зарубіжних країн підстави командної відповідальності містяться іноді навіть не в одній, а в декількох нормах, як це має місце, наприклад, у Кримінальному кодексі Австрії (ст. 321 g «Відповідаль-

ність як начальника», ст. 321h «Порушення обов'язку нагляду», ст. 321i «Неповідомлення про злочин», ст. 321j «Виконання наказів або інших розпоряджень»)[1]. Тому правозастосовні органи на цій підставі вважають за неможливе притягнення до кримінальної відповідальності в українських судах командирів у межах теорії командної відповідальності за невиконання обов'язків щодо відвернення або припинення серйозних порушень МГП, вчинених їх підлеглими. На переконання правоохоронців, це можливо зробити лише в умовах функціонування спеціального трибуналу для осіб, які вчинили міжнародні злочини в Україні. Водночас К. П. Задоя вважає, що формулювання «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» охоплює і відповідальність військових начальників (командирів) у контексті міжнародного збройного конфлікту на засадах ч. 2 ст. 86 Протоколу I, тобто на засадах так званої командної відповідальності[2]. Тому зазначених начальників і командирів можна притягнути до кримінальної відповідальності за ст. 438 КК України на підставі ст. 86, 87 Протоколу I, кваліфікуючи їх діяння як інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Обов'язковою ознакою більшості проявів порушення законів та звичаїв війни є наявність ***спеціальних потерпілих***. Незважаючи на те, що в диспозиції ст. 438 КК України згадується лише про військовополонених і цивільне населення, категорії інших потерпілих від цих воєнних деліктів можна встановити на підставі тлумачення положень ст. 438 КК України та відповідних норм МГП. Тому С. П. Кучевська має рацію в тому, що існує необхідність використання у ст. 438 КК України більш абстрактної категорії (наприклад, «охоронювані особи») або в доповненні її відповідними термінами («поранені», «хворі» і «особи, що потерпіли корабельну аварію») і наданні таким поняттям відповідних визначень, що узгоджувались би із закріпленими у Женевських конвенціях і додаткових протоколах до них[3].

Потерпілими від злочину, передбаченого ст. 438 КК України, можуть бути виключно *особи, що перебувають під захистом МГП*. Ка-

[1] Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für Stafgesetzbuch (StGB). URL: https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002296.

[2] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А. М. Бойко, Л. П. Брич, О. О. Дудоров та ін. ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., перероб. та допов. Київ : Дакор, 2018. С. 1338.

[3] Кучевська С. П. Проблеми гармонізації законодавства України про кримінальну відповідальність та Статуту Міжнародного кримінального суду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2009. С. 175.

тегорії таких осіб визначаються насамперед Женевськими конвенціями та Протоколами I і II. Це, зокрема поранені, хворі, військовополонені, особи, які потерпіли корабельну аварію, цивільні особи, представники збройних сил або особи, що беруть безпосередню участь у бойових діях, які склали зброю або з іншої причини не мають більше засобів захисту (hors de combat) і не перебувають під владою протилежної сторони конфлікту.

У контексті міжнародного збройного конфлікту *потерпілі особи, як правило, повинні належати до сторони збройного конфлікту, що є протилежною щодо сторони, до якої належить особа, яка вчиняє серйозне порушення МГП*. Причому визначальним у даному випадку є не стільки громадянство потерпілого, скільки лояльність до певної сторони конфлікту. Однак факт належності особи до певної сторони конфлікту втрачає значення в умовах збройного конфлікту міжнародного характеру. Загалом для різних типів збройних конфліктів виділяються різні категорії захищених осіб. Наприклад, така категорія, як військовополонені, виокремлюється виключно в контексті міжнародного збройного конфлікту. У тому випадку, якщо потерпіла особа не належить до числа осіб, що перебувають під захистом МГП, вчинені щодо таких осіб діяння не можуть кваліфікуватися за ст. 438 КК України, але за наявності достатніх для того підстав можуть являти собою «загальнокримінальні» чи військові злочини. Наприклад, насильство, вчинене членами збройних сил однієї із сторін конфлікту щодо цивільного населення, які належать до тієї ж самої сторони[1].

Судова практика притягнення до кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни

Методика розслідування воєнних злочинів відрізняється від методики розслідування загальнокримінальних деліктів. Передусім ідеться про необхідність урахування положень міжнародного права, потребу в застосуванні спеціальних знань, труднощі доступу до місця вчинення кримінального правопорушення, перебування підозрюваних чи обвинувачених на тимчасово окупованій території чи території іншої держави[2].

Аналіз матеріалів судової та слідчої практики засвідчив, що правозастосовні органи нерідко порушення законів і звичаїв війни кваліфі-

[1] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А. М. Бойко, Л. П. Брич, О. О. Дудоров та ін. ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., перероб. та допов. Київ : Дакор, 2018. С. 1336.

[2] Про інші труднощі розслідування воєнних злочинів див.: Вознюк А. А. Проблеми притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні та інші злочини, вчинені представниками держави-агресора, в Україні. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 24 листоп. 2022 р.) / редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 23–27.

кують як загальнокримінальні злочини і навпаки – воєнні делікти – як ординарні кримінально протиправні діяння.

Слід відзначити, що до 2014 р. національна практика застосування ст. 438 КК була відсутньою. Після початку збройного конфлікту на території України почалося стрімке формування правових позицій щодо злочинів, пов'язаних з агресією рф. З 2014 р. до 24 лютого 2022 р. судова оцінка воєнних злочинів мала певні особливості: у судах розглянуто 2 486 проваджень щодо воєнних злочинів, за результатами яких засуджено 1 915 осіб (36 виправдано). Разом із тим за цей період було зареєстровано лише 397 кримінальних проваджень за ст. 438 КК України. Судами було винесено лише 3 вироки за цією статтею: 1 із них щодо фактично затриманої особи, а інші 2 – у порядку провадження in absentia за відсутності обвинуваченого[1]. За даними Офісу Генерального прокурора, у 2022 р. всього щодо 713 іноземців було направлено до суду обвинувальні акти: 557 іноземцям (78% від усіх обвинувачених іноземних громадян) було висунуто обвинувачення за загальнокримінальні правопорушення, а лише 156 іноземцям (22%) – обвинувачення за воєнні злочини та інші кримінальні правопорушення, пов'язані з агресією рф[2]. На нашу думку, така кваліфікація кримінальних правопорушень, які вчиняються іноземцями (насамперед росіянами), є не завжди коректною. Постає логічне питання: на що впливає така правова оцінка вчинених правопорушень?

По-перше, така правова оцінка воєнних злочинів як «загальнокримінальних» злочинів не дозволяє ефективно й у повному обсязі застосувати як національні, так і міжнародні стандарти протидії міжнародним злочинам. Це відбувається через неможливість здійснення юрисдикції щодо таких діянь на підставі універсального принципу (ст. 8 КК України) або через сплив строків давності (ст. 49 КК України), або через те, що окремі «загальнокримінальні» злочини караються набагато м'якше, ніж відповідні воєнні злочини[3]. М. І. Хавронюк стверджує, що така ситуація безпосередньо впливає на кваліфікацію відповідних кримінальних правопорушень, зокрема науковець вважає, що «застосування традиційних для кримінального права України правил про подолання так званої конкуренції кримінально-правових норм не повинно мати місця, якщо вчинене діяння повністю охоплю-

[1] Свиридова Д., Павлюк А. Проблемні питання належної кваліфікації воєнних злочинів. *AZONES* : вебсайт. 15.09.2022. URL: https://azones.law/analytics/problemni-pytannya-nalezhnoyi-kvalifikatsiyi-voyennyh-zlochyniv/.

[2] Баганець О. В. Аналіз стану досудового розслідування воєнних злочинів у 2022 році. Київ, б. р. С. 19.

[3] Хавронюк М. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: двадцять запитань та відповідей. *Центр політико-правових реформ* : вебсайт. 19.09.2022. URL: https://pravo.org.ua/blogs/kryminalna-vidpovidalnist-za-porushennya-zakoniv-ta-zvychayiv-vijny-dvadtsyat-zapytan-ta-vidpovidej/.

ється ст. 438 КК України. Йдеться, зокрема про правило подолання конкуренції загальної та спеціальної норм (абзац третій п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України "Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки" від 4 червня 2010 р. № 7), відповідно до якого пріоритет одержує спеціальна норма. Норми про "загальнокримінальні" та військові злочини не повинні одержувати пріоритет перед нормами ст. 438 КК України на підставі їх "спеціальності". Водночас принцип non bis in idem (ст. 61 Конституції України) не дозволяє одночасно кваліфікувати одне і те саме діяння за двома статтями КК»[1]. З одного боку, слід погодитися з М. І. Хавронюком, що в таких ситуація повинна бути застосована ст. 438 КК України. З іншого, – не можна погодитися з думкою вченого, що ми маємо у всіх таких випадках конкуренцію загальної та спеціальної норм. На нашу думку, в такій ситуації наявна конкуренція частини та цілого. Коли одна норма (ціле) охоплює вчинене в цілому, а інші (частини) є складовими цієї норми, але визнаються окремими кримінальними правопорушеннями. Вони не перебувають у підпорядкуванні за обсягом, а наявне підпорядкування за змістом[2]. Тобто ми не повинні говорити про сукупність кримінальних правопорушень або неможливість застосування ст. 438 КК України. Вважаємо, що порушення законів та звичаїв війни виступає як правопорушення, яке охоплює різні злочини, але вони мають інші родові (основні безпосередні) об'єкти злочинів і обстановку вчинення (під час міжнародного збройного конфлікту або збройного конфлікту неміжнародного характеру). Такий підхід дає змогу, не порушуючи правила кваліфікації кримінальних правопорушень, застосовувати ст. 438 КК України, яка є «цілим» по відношенню до інших складових протиправних дій (вбивство, зґвалтування, катування тощо), що є «частинами».

По-друге, відсутність чітких меж кримінальної відповідальності за воєнні злочини фактично порушує принцип правової визначеності, який вимагає чіткості, зрозумілості й однозначності правових норм, зокрема їх передбачуваності (прогнозованості) та стабільності (абзац шостий п. 2.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності)

[1] Хавронюк М. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: двадцять запитань та відповідей. *Центр політико-правових реформ* : вебсайт. 19.09.2022. URL: https://pravo.org.ua/blogs/kryminalna-vidpovidalnist-za-porushennya-zakoniv-ta-zvychayiv-vijny-dvadtsyat-zapytan-ta-vidpovidej/.

[2] Кузнецов В. В., Савченко А. В. Теорія кваліфікації злочинів : підручник / за заг. ред. В. І. Шакуна. 5-те вид., перероб. Київ : Алерта, 2013. С. 197.

пункту 7 частини другої статті 42 Закону України «Про вищу освіту» від 20 грудня 2017 р. №2-р/2017)[1]. Про це свідчать такі положення: чинний КК не містить поняття «воєнний злочин», «злочини проти людяності», «міжнародний збройний конфлікт», «збройний конфлікт неміжнародного характеру» тощо; порушення законів та звичаїв війни фактично передбачено у двох розділах, що ускладнює їх ідентифікацію.

Судова практика сформувала певні проблеми правозастосування:

1) набула поширення практика застосування загальнокримінальних статей для правової кваліфікації воєнних злочинів. Наприклад, умисне вбивство, яке за своєю суттю становить порушення законів та звичаїв війни, вчинене в умовах збройного конфлікту, органами досудового розслідування кваліфікувалося не за ст. 438, а за ст. 115 КК України;

2) окремі діяння, які не є кримінальними правопорушеннями, кваліфікувалися за статтями Кодексу, які передбачають відповідальність за загальнокримінальні кримінальні правопорушення. З одного боку, вбивство комбатантом комбатанта за вимогами МГП не становить порушення. З іншого, – такі дії кваліфікувалися як умисне вбивство (ст. 115 КК України), оскільки з 2014 р. в Україні не було оголошено війну, а діяв правовий режим антитерористичної операції[2];

3) в умовах фактичної російсько-української війни набула поширення практика кваліфікації порушення законів та звичаїв війни як терористичних актів за ст. 258 КК України. Як відомо, з 14 квітня 2014 р. на сході України тривала антитерористична операція, а самопроголошені «ЛНР» і «ДНР» визнані рішеннями судів терористичними організаціями (через засудження їх учасників за участь у терористичній організації за ст. 258[3] КК України), які вчиняють терористичні акти. Тобто суди не враховували наявність в Україні міжнародного збройного конфлікту, щодо якого повинні застосовуватися норми МГП[3].

Повномасштабне вторгнення рф на територію України 24 лютого 2022 р. змінило підходи до правової кваліфікації воєнних злочинів. Станом на сьогодні українська правозастосовна практика не погодила єдині підходи до правової кваліфікації порушення законів та звичаїв війни. Жодне з рішень судів за ст. 438 КК України не дійшло до Вер-

[1] Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 7 частини другої статті 42 Закону України «Про вищу освіту» від 20.12.2017 №2-р/2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-17.

[2] Свиридова Д., Павлюк А. Проблемні питання належної кваліфікації воєнних злочинів. *AZONES* : вебсайт. 15.09.2022. URL: https://azones.law/analytics/problemni-pytannya-nalezhnoyi-kvalifikatsiyi-voyennyh-zlochyniv/.

[3] Там само.

ховного Суду, що дозволило б сформувати базові усталені позиції щодо правової кваліфікації діянь[1].

Аналіз судових процесів з обвинувачення російських військових, які закінчилися ухваленням обвинувальних вироків, свідчить про надзвичайну та нехарактерну для судової системи України оперативність і незвичну для особливо тяжких злочинів практику застосування правил ч. 3 ст. 349 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, яка може викликати сумніви в тому, чи були дотримані гарантії права на справедливий суд[2]. Провадження досить швидко передаються до суду, і при аналізі рішень виникають питання щодо належної аргументації порушень законів та звичаїв війни, а також якості зібраних доказів[3].

Вироком Шевченківського районного суду м. Києва від 3 серпня 2022 р. у справі № 761/14035/22 російського військового визнано винуватим у пред'явленому обвинуваченні за ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 438 КК України та призначено покарання у виді позбавлення волі на строк 12 років. При цьому кримінальне провадження в цій справі тривало від 20 травня 2022 р., а дослідження обставин обмежилось допитом обвинуваченого у зв'язку з розглядом кримінального провадження за правилами, передбаченими ч. 3 ст. 349 КПК України. У обвинувальному вироку не зазначено, які саме норми МГП, зокрема Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р., порушив підсудний[4].

У випадку вчинення злочину, передбаченого ст. 438 КК України, строки давності не застосовуються, а тому особи, які порушили закони та звичаї війни, не можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ч. 5 ст. 49 КК України) та від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ч. 6 ст. 80 КК України).

Засудженого за ст. 438 КК України можуть звільнити від відбування покарання на підставі ст. 84[1] КК України у зв'язку з прийняттям

[1] Анісімов Г. Під час кваліфікації дій особи як порушення законів та звичаїв війни важливим є встановлення контекстуального аспекту. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1291154.

[2] Мезенцова Н. Судові процеси щодо обвинувачення російських військових: чи діють гарантії ст. 6 ЄКПЛ? *Українська Гельсінська спілка з прав людини* : вебсайт орг. 12.01.2023. URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/sudovi-protsesy-shchodo-obvynuvachennia-rosiyskykh-viyskovykh-chy-diiut-harantii-st-6-yekpl/.

[3] Свиридова Д., Павлюк А. Проблемні питання належної кваліфікації воєнних злочинів. *AZONES* : вебсайт. 15.09.2022. URL: https://azones.law/analytics/problemni-pytannya-nalezhnoyi-kvalifikatsiyi-voyennyh-zlochyniv/.

[4] Мезенцова Н. Судові процеси щодо обвинувачення російських військових: чи діють гарантії ст. 6 ЄКПЛ? *Українська Гельсінська спілка з прав людини* : вебсайт орг. 12.01.2023. URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/sudovi-protsesy-shchodo-obvynuvachennia-rosiyskykh-viyskovykh-chy-diiut-harantii-st-6-yekpl/.

уповноваженим органом рішення про його передачу для обміну як військовополоненого та за наявності його письмової згоди на проведення такого обміну[1]. У юридичній літературі неодноразово зверталася увага на проблеми, які виникають під час застосування цієї норми[2]. Ідеться передусім про те, що фактично воєнні злочинці залишаються непокараними і втрачається перспектива їх покарання в майбутньому. Тому варто звернути увагу на створення альтернативних механізмів передачі воєнних злочинців для обміну, зокрема запровадження підстави для відстрочення виконання покарання чи виконання вироку у зв'язку з передачею засудженого для обміну як військовополоненого або створення спеціального виду звільнення від відбування покарання з випробуванням.

---

[1] Порядок обміну військовополоненими є політичним за замовчуванням, адже МГП не регулює це питання. Протягом 2014–2022 рр. обміни відбувалися ad hoc і здійснювалися різними органами влади залежно від контактів з іншою стороною (Крапивін Є., Павлюк А. Статус «військовополонений» – новий виклик для системи правосуддя в україні? Discussion paper. *Just talk*. 10 черв. 2022 р. URL: https://justtalk.com.ua/post/status-vijskovopolonenij--novij-viklik-dlya-sistemi-pravosuddya-v-ukraini-discussion-paper).

[2] Вознюк А. А. Звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого: проблеми теорії та практики. *Актуальні проблеми нормативно-правового визначення статусу військовополонених* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 10 листоп. 2022 р.) / редкол.: С. С. Чернявський, Є. Ю. Бараш, В. В. Корольчук. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 40–46 ; Вознюк А. А., Письменський Є. О. Кримінально-правовий механізм передачі засудженого для обміну як військовополоненого: актуальні проблеми та способи їх розв'язання. *Київський часопис права*. 2022. №4. С. 111–120. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2022.4.17 ; Вознюк А. А., Письменський Є. О. Передача засудженого для обміну як військовополоненого: кримінально-правові аспекти звільнення від відбування покарання. *Київський часопис права*. 2022. №3. С. 112–120. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2022.3.17 ; Гловюк І. В., Тетерятник Г. К. Питання унормування належної правової процедури кримінального процесуального забезпечення обміну військовополонених. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №8. С. 478–483. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/109 ; Музика А. А. Закон України щодо врегулювання процедури обміну військовополонених як приклад породження міжгалузевих колізій. *Актуальні проблеми нормативно-правового визначення статусу військовополонених* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 10 листоп. 2022 р.) / редкол.: С. С. Чернявський, Є. Ю. Бараш, В. В. Корольчук. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 116–124 ; Орловська Н. А. Актуальні питання ст. 84-1 КК в контексті обміну військовополонених. *Актуальні проблеми нормативно-правового визначення статусу військовополонених* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 10 листоп. 2022 р.) / редкол.: С. С. Чернявський, Є. Ю. Бараш, В. В. Корольчук. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 138–143 ; Пашковський М. І. Про колізію інституту обміну військовополонених та інших осіб під час збройного конфлікту з зобов'язаннями кримінального переслідування і покарання осіб, винних у вчиненні міжнародних злочинів. *Актуальні проблеми приватного та публічного права* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 93-річчю з дня народж. Процевського О. І. (Харків, 21.05.2022). Харків, 2022. С. 443–447 ; Чернова О. Закон про обмін полоненими: наслідки для кримінальної юстиції. *Just talk*. 9 берез. 2023 р. URL: https://justtalk.com.ua/post/zakon-pro-obmin-polonenimi-naslidki-dlya-kriminalnoi-yustitsii.

Аналіз сучасних моделей криміналізації воєнних злочинів

На думку Міжнародного комітету Червоного Хреста, законодавець має чотири основні способи щодо імплементації серйозних порушень МГП в національне кримінальне законодавство (можуть бути реалізовані через дві форми: спеціального, автономного та окремого від КК України закону; або змін і доповнень до чинного КК України)[1]:

1) перший спосіб полягає в застосуванні чинного військового чи загального національного кримінального права. Цей підхід враховує, що національне кримінальне законодавство передбачає достатні санкції за серйозні порушення МГП і тому не потрібно передбачати в КК України нові злочини. В Україні цей спосіб набув реалізацію з 2014 р. щодо воєнних злочинів, коли застосовуються різні статті КК України (ст. 115, 258, 438 та ін.);

2) другий спосіб спрямований на криміналізацію серйозних порушень МГП на національному рівні через узагальнені бланкетні норми, які відсилають до відповідних положень МГП. В Україні цей спосіб набув реалізацію з 1 вересня 2001 р. (набрання чинності КК України). Однак практичне застосування ст. 438 КК України щодо воєнних злочинів почалося саме з 24 лютого 2022 р.;

3) третій спосіб полягає в тому, що в національному кримінальному законодавстві передбачаються норми про відповідальність за конкретні воєнні злочини, які відповідають тим, що встановлено в міжнародних нормативно-правових актах. Такий спосіб реалізовано в Україні через закріплення кримінальної відповідальності за мародерство (ст. 432 КК України), насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 КК України), погане поводження з військовополоненими (434 КК України), незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею (ст. 435 КК України) та ін.;

4) четвертий спосіб об'єднує другий та третій: криміналізація шляхом загального опису протиправної поведінки поєднується з чіткою та конкретною криміналізацією окремих воєнних злочинів. Враховуючи те, що сьогодні Україна використала другий та третій способи імплементації серйозних порушень МГП в національне кримінальне законодавство, слід говорити про наявний пріоритет саме четвертого способу.

Аналіз законопроєктної діяльності щодо імплементації в національне законодавство норм МГП свідчить про пріоритет саме третього способу інкорпорації.

[1] Methods of incorporating punishment into criminal law. Advisory service on international humanitarian law. Geneva, 03/2014. URL: https://www.icrc.org/en/download/file/1101/methods-of-incorporating-punishment-into-criminal-law-icr-eng.pdf.

Ми також схиляємося до застосування такого способу імплементації, оскільки він має певні переваги над іншими: по-перше, якщо відповідальність за ці злочини конкретизовано в КК України, порушення міжнародного договору стає караним, навіть якщо відповідний договір не був ратифікований Україною; по-друге, конкретна криміналізація краще забезпечує дотримання принципу законності, оскільки вона чітко й передбачувано встановлює, які типи поведінки вважаються кримінально протиправними та підлягають покаранню; по-третє, це полегшує роботу органів досудового розслідування та суду, частково звільняючи їх від складного завдання дослідження та тлумачення норм міжнародного права[1].

Для забезпечення повноти імплементації положень міжнародного кримінального і гуманітарного права щодо кримінального переслідування за міжнародні злочини (геноциду, злочин агресії, злочини проти людяності та воєнні злочини), а також забезпечення виконання міжнародних зобов'язань щодо запобігання юридичній та фактичній безкарності за вчинення таких злочинів Верховна Рада України 20 травня 2021 р. прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права». 7 червня 2021 р. вказаний закон був підписаний Головою Верховної Ради України, але до цього часу не підписаний Президентом України, а отже, не набрав чинності. Відповідь, що робити в такій ситуації, на жаль, ми не знаходимо в нормах Конституції України. Про недосконалість таких положень Основного Закону вже неодноразово згадували фахівці, але вирішення цієї проблеми можливе лише через зміну конституційних приписів[2]. Тому, аналізуючи цей документ, ми будемо його називати «проєкт № 2689».

Указаним проєктом нормативного акта пропонувалося доповнити КК України ст. 31[1], а також внести зміни до ст. 8, 44, 49, 68, 69, 74, 80 КК України; виключити з КК України ст. 432, 433 і 435; у розділі XX Особливої частини КК України передбачити особливості кримінальної відповідальності за злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку; внести зміни до ч. 2 ст. 216, ч. 2 ст. 297[1], п. 201 розділу XI «Перехідні положення» КПК України,

[1] Methods of incorporating punishment into criminal law. Advisory service on international humanitarian law. Geneva, 03/2014. URL: https://www.icrc.org/en/download/file/1101/methods-of-incorporating-punishment-into-criminal-law-icr-eng.pdf.

[2] «Законодавче чистилище»: що робити із законопроєктами, які не підписує президент? *Лабораторія законодавчих ініціатив* : вебсайт. 20.04.2023. URL: https://parlament.org.ua/2023/04/20/zakonodavche-chistilishhe-shho-robiti-iz-zakonoproyektami-yaki-ne-pidpisuye-prezident/.

а також до частини другої ст. 4 Закону України «Про застосування амністії в Україні»[1].

Система воєнних злочинів за проєктом № 2689 складається з воєнних злочинів проти особи (ст. 438), воєнних злочинів проти власності (ст. 438[1]), воєнних злочинів, що полягають у застосуванні заборонених методів ведення війни (ст. 438[2]), воєнних злочинів, що полягають у застосуванні заборонених засобів ведення війни (ст. 438[3]), воєнних злочинів проти гуманітарних операцій та використання символів (ст. 438[4]), воєнних злочинів проти культурних цінностей, що перебувають під захистом МГП (ст. 438[5]).

Щодо такої системи воєнних злочинів слід зауважити, що, по-перше, класифікація воєнних злочинів не має єдиного критерію; по-друге, склади злочинів, передбачених ст. 438–438[5] проєкту № 2689, перевантажені зайвими ознаками (примітками до цих статей), що надзвичайно ускладнює процес належної кримінально-правової кваліфікації таких діянь[2].

Слід також пригадати, що 15 квітня 2022 р. Кабінет Міністрів України зареєстрував законопроєкт № 7290, який фактично повністю дублює положення ухваленого законопроєкту № 2689, за виключенням норм щодо закріплення інституту універсальної юрисдикції та командної відповідальності за воєнні злочини, а також деяких інших положень[3]. Такий законопроєкт є компромісним рішенням і спрямований на вилучення тих норм, які не дозволяють Президенту України підписати нормативний акт. Однак проти прийняття законопроєкту № 7290 виступили представники громадянського суспільства[4].

Сьогодні найбільшу увагу науковців привертає проєкт КК України, підготовлений робочою групою з питань розвитку кримінального права, яка функціонує згідно з указом Президента України від 7 серпня 2019 р. № 584/2019. М. І. Хавронюк як один із співавторів проєкту КК України запропонував у Книзі одинадцятій нову систему кримінально-право-

[1] Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» № 2689 : від 27.12.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804&pf35401=516426.

[2] Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» № 2689 : від 04.02.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804&pf35401=519546.

[3] Пояснювальна записка до проекту Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України № 7290 : від 16.04.2022. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1271911.

[4] Див.: Відновлення руху до Римського статуту: законопроєкт № 7290. *Інститут законодавчих ідей* : вебсайт. URL: https://izi.institute/vidnovlennya-ruhu-do-rymskogo-statutu-zakonoproyekt-№7290/.

вих норм про злочини проти міжнародного правопорядку. Ця книга складається з таких 5 розділів: розділ 11.1 «Злочин геноциду», розділ 11.2 «Злочини проти людяності», розділ 11.3 «Злочин агресії», розділ 11.4 «Воєнні злочини», розділ 11.5 «Злочини проти миру та безпеки людства»[1]. У цілому слід підтримати таку класифікацію злочинів проти міжнародного правопорядку, яка має походження з Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Однак виділення злочинів проти миру та безпеки людства викликає дискусію, оскільки, по-перше така термінологія не набула поширення в міжнародному праві; по-друге, окремі правопорушення складно назвати такими, що спрямовані проти миру чи проти безпеки людства[2], адже здебільшого вони є воєнними злочинами (наприклад, ст. 11.5.5 «Застосування зброї масового знищення чи заборонених засобів ведення війни»).

Наш науковий інтерес насамперед стосується кримінальної відповідальності за воєнні злочини. Розділ 11.4 «Воєнні злочини» передбачає роз'яснювальні (ст. 11.4.1) і заборонювальні (ст. 11.4.2–11.4.7) норми. Роз'яснювальні норми дають визначення таким термінам: «відмітні емблеми і розпізнавальні знаки, встановлені МГП», «військові об'єкти», «військові сили», «віроломство», «заволодіння власністю», «засоби ведення війни, заборонені МГП», «заява, що пощади не буде», «збройний конфлікт неміжнародного характеру», «злочин, вчинений у зв'язку зі збройним конфліктом», «міжнародний збройний конфлікт», «напад», «начальник», «особи, що перебувають під захистом МГП», «опосередковане переміщення осіб», «особа, яка фактично діє як військовий командир», «підлеглий», «пряме переміщення осіб», «установки та споруди, які містять небезпечні сили», «цінність, що перебуває під захистом МГП», «цінність, що перебуває під посиленим захистом МГП», «цивільні об'єкти», «чужа власність»[3]. Така конкретизація кримінально-правових понять є необхідною та важливою і відповідає принципу правової визначеності. Однак слід зауважити, що окремі поняття не повністю відповідають положенням міжнародно-правових норм. Наприклад, поняття «віроломство» (п. 4 ст. 11.4.1 проєкту КК України) визначається істотно вужче, ніж це передбачають норми міжнародного права (зокрема п. 1 ст. 37) Додаткового протоко-

[1] Кримінальний кодекс України : контрол. текст проєкту (станом на 30.01.2023 року). URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/01/30/proyekt-kryminalnogo-kodeksu-ukrayiny-stanom-na-30-01-2023.pdf.

[2] Висновок на проєкт Кримінального кодексу України (контрольний текст станом на 30.01.2023 р.). С. 682. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/03/16/vysnovok-natsionalnyh-ekspertiv.pdf.

[3] Кримінальний кодекс України : контрол. текст проєкту (станом на 30.01.2023 року). URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/01/30/proyekt-kryminalnogo-kodeksu-ukrayiny-stanom-na-30-01-2023.pdf.

лу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протоколу I), від 8 червня 1977 р.)[1].

Система воєнних злочинів за проєктом КК України передбачає 6 видів серйозних порушень норм МГП: у формі вбивства (ст. 11.4.2), у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом (ст. 11.4.3), у зв'язку зі збройним конфліктом неміжнародного характеру (ст. 11.4.4), у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом або збройним конфліктом неміжнародного характеру (ст. 11.4.5), у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом або збройним конфліктом неміжнародного характеру, що полягає у застосуванні заборонених методів чи засобів ведення війни (ст. 11.4.6), відповідальність командира (начальника) за злочин проти МГП (ст. 11.4.7)[2]. У проєкті КК України як критерій класифікації закладено тип збройного конфлікту. На думку фахівців, такий критерій є надто формальним і в світлі перманентного зближення правових режимів збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характерів може втрачати своє ідентифікаційне значення[3].

Безперечно, така конкретизація різних проявів воєнних злочинів є дещо незвичною для вітчизняної юридичної техніки. Порівняємо це з чинною регламентацією порушень законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України), яка передбачає 6 конкретизованих форм і 1 загальну (інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами), яка може охоплювати значну кількість інших міжнародних злочинів. Як вже ми зазначали, такий опис протиправної поведінки та бланкетний характер диспозиції кримінально-правової норми створює значні проблеми для правозастосовувачів.

Отже, використання міжнародно-правових стандартів криміналізації воєнних злочинів потребує інших підходів: законодавцю необхідно максимально врахувати всі форми протиправної поведінки, які не можна довільно розширювати без змін до КК України. Використання при цьому як зразка норм Римського статуту Міжнародного кримінального суду, на нашу думку, є необхідним і важливим для реалізації євроінтеграційного курсу України.

---

[1] Висновок на проєкт Кримінального кодексу України (контрольний текст станом на 30.01.2023 р.). С. 677. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/03/16/vysnovok-natsionalnyh-ekspertiv.pdf.

[2] Кримінальний кодекс України : контрол. текст проєкту (станом на 30.01.2023 року). URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/01/30/proyekt-kryminalnogo-kodeksu-ukrayiny-stanom-na-30-01-2023.pdf.

[3] Висновок на проєкт Кримінального кодексу України (контрольний текст станом на 30.01.2023 р.). С. 676. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/03/16/vysnovok-natsionalnyh-ekspertiv.pdf.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Передмова

В. А. ЖУРАВЕЛЬ – акад. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.

Розділ 1

Р. О. СТЕФАНЧУК – акад. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 1.1 – у співавт. з Н. С. Кузнєцовою)

Н. С. КУЗНЄЦОВА – акад. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 1.1 – у співавт. з Р. О. Стефанчуком)

О. М. БАНДУРКА – акад. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 1.2)

О. В. СКРИПНЮК – акад. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 1.3)

І. В. ЯКОВЮК – д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 1.4 – у співавт. з І. І. Бодровою, О. Ю. Лялюком)

І. І. БОДРОВА – канд. юрид. наук, доц. (підрозд. 1.4 – у співавт. з І. В. Яковюком, О. Ю. Лялюком)

О. Ю. ЛЯЛЮК – канд. юрид. наук, доц. (підрозд. 1.4 – у співавт. з І. В. Яковюком, І. І. Бодровою)

О. В. ПЕТРИШИН – акад. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 1.5 – у співавт. з О. О. Петришиним)

О. О. ПЕТРИШИН – канд. юрид. наук, ст. дослідник (підрозд. 1.5 – у співавт. з О. В. Петришиним)

П. М. РАБІНОВИЧ – акад. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 1.6)

Є. А. ГЕТЬМАН – чл.-кор. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 1.7 – у співавт. з О. І. Зозулею, О. С. Гилякою, А. М. Мерник)

О. І. ЗОЗУЛЯ – д-р юрид. наук, доц. (підрозд. 1.7 – у співавт. з Є. А. Гетьманом, О. С. Гилякою, А. М. Мерник)

О. С. ГИЛЯКА – канд. юрид. наук, ст. дослідник (підрозд. 1.7 – у співавт. з Є. А. Гетьманом, О. І. Зозулею, А. М. Мерник)

А. М. МЕРНИК – канд. юрид. наук, доц. (підрозд. 1.7 – у співавт. з Є. А. Гетьманом, О. І. Зозулею, О. С. Гилякою)

Ю. П. БИТЯК – акад. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 1.8 – у співавт. з Ю. В. Георгієвським, С. Г. Серьогіною, М. О. Петришиною)

С. Г. СЕРЬОГІНА – чл.-кор. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 1.8 – у співавт. з Ю. П. Битяком, М. О. Петришиною)

М. О. ПЕТРИШИНА – канд. юрид. наук, доц. (підрозд. 1.8 – у співавт. з Ю. П. Битяком, С. Г. Серьогіною)

Т. О. КОЛОМОЄЦЬ – чл.-кор. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 1.9 – у співавт. з Д. В. Лученком, Ю. В. Георгієвським)

Д. В. ЛУЧЕНКО – д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 1.9 – у співавт. з Т. О. Коломоєць, Ю. В. Георгієвським)

Ю. В. ГЕОРГІЄВСЬКИЙ – д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 1.9 – у співавт. з Т. О. Коломоєць, Д. В. Лученком)

Розділ 2

М. В. КОСТИЦЬКИЙ – акад. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 2.1)

А. М. КОЛОДІЙ – чл.-кор. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 2.2 – у співавт. з О. А. Колодієм, А. Г. Лапком)

О. А. КОЛОДІЙ – д-р юрид. наук (підрозд. 2.2 – у співавт. з А. М. Колодієм, А. Г. Лапком)

А. Г. ЛАПКО – канд. юрид. наук (підрозд. 2.2 – у співавт. з А. М. Колодієм, О. А. Колодієм)

В. М. ТЕРНАВСЬКА – канд. юрид. наук, доц. (підрозд. 2.3)

Н. М. ОНІЩЕНКО – акад. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 2.4)

Л. Р. НАЛИВАЙКО – д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 2.5)

Розділ 3

О. О. ТОМКІНА – канд. юрид. наук (підрозд. 3.1)

Л. В. КРАСИЦЬКА – д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 3.2)

Л. Ф. КУПІНА – д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 3.3)

А. С. ШТЕФАН – д-р юрид. наук, ст. дослідник (підрозд. 3.4)

Н. В. МІЛОВСЬКА – д-р юрид. наук, доц. (підрозд. 3.5)

Ю. Г. БАРАБАШ – чл.-кор. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 3.6 – у співавт. з О. М. Бориславською)

О. М. БОРИСЛАВСЬКА – д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 3.6 – у співавт. з Ю. Г. Барабашом)

О. О. КОТ – чл.-кор. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 3.7)

А. Б. ГРИНЯК – чл.-кор. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 3.8)

Розділ 4

В. І. БОРИСОВ – акад. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 4.1.1 – у співавт. з М. В. Шепітьком)

М. В. ШЕПІТЬКО – д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 4.1.1 – у співавт. з В. І. Борисовим; підрозд. 4.2.2 – у співавт. з В. Ю. Шепітьком)

В. С. БАТИРГАРЕЄВА – д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 4.1.2 – у співавт. з В. В. Голіною, А. В. Калініною)

В. В. ГОЛІНА – чл.-кор. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 4.1.2 – у співавт. з В. С. Батиргареєвою, А. В. Калініною)

А. В. КАЛІНІНА – канд. юрид. наук, ст. наук. співробітник (підрозд. 4.1.2 – у співавт. з В. С. Батиргареєвою, В. В. Голіною)

В. В. КУЗНЕЦОВ – д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 4.1.3 – у співавт. з А. А. Вознюком)

А. А. ВОЗНЮК – д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 4.1.3 – у співавт. з В. В. Кузнецовим)

Н. В. ГЛИНСЬКА – д-р юрид. наук, ст. наук. співробітник (підрозд. 4.2.1 – у співавт. з Д. І. Клепкою)

Д. І. КЛЕПКА – канд. юрид. наук (підрозд. 4.2.1 – у співавт. з Н. В. Глинською)

В. Ю. ШЕПІТЬКО – акад. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 4.2.2 – у співавт. з М. В. Шепітьком)

Г. К. АВДЄЄВА – канд. юрид. наук, ст. наук. співробітник (підрозд. 4.2.3 – у співавт. з В. М. Шевчуком)

В. М. ШЕВЧУК – д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 4.2.3 – у співавт. з Г. К. Авдєєвою)

А. В. ЛАПКІН – д-р юрид. наук, доц. (підрозд. 4.3.1 – у співавт. з Д. П. Євтєєвою)

Д. П. ЄВТЄЄВА – канд. юрид. наук (підрозд. 4.3.1 – у співавт. з А. В. Лапкіним)

М. І. ПАШКОВСЬКИЙ – д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 4.3.2, 4.3.3 – у співавт. з Т. Р. Коротким)

Т. Р. КОРОТКИЙ – канд. юрид. наук, доц. (підрозд. 4.3.2, 4.3.3 – у співавт. з М. І. Пашковським)

О. О. КОТ – чл.-кор. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 4.3.4)

Розділ 5

В. В. БЄЛЄВЦЕВА – д-р юрид. наук, ст. наук. співробітник (підрозд. 5.1 – у співавт. з О. П. Дзьобанем, В. Я. Настюком)

О. П. ДЗЬОБАНЬ – д-р філософ. наук, проф. (підрозд. 5.1 – у співавт. з В. В. Бєлєвцевою, В. Я. Настюком)

В. Я. НАСТЮК – чл.-кор. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 5.1 – у співавт. з В. В. Бєлєвцевою, О. П. Дзьобанем)

В. Г. ПИЛИПЧУК – акад. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 5.2 – у співавт. з П. П. Богуцьким, І. М. Дороніним; підрозд. 5.3 – у співавт. з П. П. Богуцьким, М. В. Беланюк; підрозд. 5.6 – у співавт. з О. В. Лебединською, Л. В. Заславською)

П. П. БОГУЦЬКИЙ – д-р юрид. наук, доц. (підрозд. 5.2 – у співавт. з В. Г. Пилипчуком, І. М. Дороніним; підрозд. 5.3 – у співавт. з В. Г. Пилипчуком, М. В. Беланюк)

І. М. ДОРОНІН – д-р юрид. наук, доц. (підрозд. 5.2 – у співавт. з В. Г. Пилипчуком, П. П. Богуцьким)

М. В. БЕЛАНЮК – канд. юрид. наук, ст. дослідник (підрозд. 5.3 – у співавт. з В. Г. Пилипчуком, П. П. Богуцьким)

О. О. ЗОЛОТАР – д-р юрид. наук (підрозд. 5.4 – у співавт. з О. Г. Радзієвською)

О. Г. РАДЗІЄВСЬКА – канд. юрид. наук (підрозд. 5.4 – у співавт. з О. О. Золотар)

О. М. ГОЛОВКО – канд. юрид. наук, ст. дослідник (підрозд. 5.5 – у співавт. з Н. С. Ухановою, О. П. Фармагей)

Н. С. УХАНОВА – наук. співробітник (підрозд. 5.5 – у співавт. з О. М. Головко, О. П. Фармагей)

О. П. ФАРМАГЕЙ – д-р психол. наук, проф. (підрозд. 5.5 – у співавт. з О. М. Головко, Н. С. Ухановою)

О. В. ЛЕБЕДИНСЬКА – наук. співробітник (підрозд. 5.6 – у співавт. з В. Г. Пилипчуком, Л. В. Заславською)

Л. В. ЗАСЛАВСЬКА – наук. співробітник (підрозд. 5.6 – у співавт. з В. Г. Пилипчуком, О. В. Лебединською)

В. І. ШАКУН – акад. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 5.7)

Розділ 6

О. Д. КРУПЧАН – акад. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 6.1.1 – у співавт. з Б. В. Деревянком)

Б. В. ДЕРЕВЯНКО – д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 6.1.1 – у співавт. з О. Д. Крупчаном)

О. В. ЗАЙЧУК – акад. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 6.1.2 – у співавт. з В. І. Королем)

В. І. КОРОЛЬ – д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 6.1.2 – у співавт. з О. В. Зайчуком)

О. М. ВІННИК – чл.-кор. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 6.1.3)

А. М. ЛЮБЧИЧ – канд. юрид. наук, ст. дослідник (підрозд. 6.2.1 – у співавт. з В. П. Кохан)

В. П. КОХАН – канд. юрид. наук, ст. дослідник (підрозд. 6.2.1 – у співавт. з А. М. Любчич)

К. В. ЄФРЕМОВА – канд. юрид. наук, ст. наук. співробітник (підрозд. 6.2.2 – у співавт. з Н. М. Внуковою, Д. І. Шматковим)

Н. М. ВНУКОВА – д-р екон. наук, проф. (підрозд. 6.2.2 – у співавт. з К. В. Єфремовою, Д. І. Шматковим)

Д. І. ШМАТКОВ – канд. педаг. наук, доц (підрозд. 6.2.2 – у співавт. з К. В. Єфремовою, Н. М. Внуковою)

А. П. ГЕТЬМАН – акад. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 6.2.3 – у співавт. з В. Л. Бредіхіною)

В. Л. БРЕДІХІНА – канд. юрид. наук, доц. (підрозд. 6.2.3 – у співавт. з А. П. Гетьманом)

О. В. РОЗГОН – канд. юрид. наук, доц. (підрозд. 6.2.4 – у співавт. з І. В. Подрез-Ряполовою, В. І. Чубенко)

І. В. ПОДРЕЗ-РЯПОЛОВА – канд. юрид. наук (підрозд. 6.2.4 – у співавт. з О. В. Розгон, В. І. Чубенко)

В. І. ЧУБЕНКО – канд. юрид. наук (підрозд. 6.2.4 – у співавт. з О. В. Розгон, І. В. Подрез-Ряполовою)

М. П. КУЧЕРЯВЕНКО – акад. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 6.2.5 – у співавт. з І. Є. Криницьким, С. В. Брояковим)

І. Є. КРИНИЦЬКИЙ – чл.-кор. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 6.2.5 – у співавт. з М. П. Кучерявенком, С. В. Брояковим)

С. В. БРОЯКОВ – д-р філософії за спец. 081 «Право» (підрозд. 6.2.5 – у співавт. з М. П. Кучерявенком, І. Є. Криницьким)

С. В. ГЛІБКО – канд. юрид. наук, доц. (6.2.6 – у співавт. з І. А. Селівановою, Д. С. Коритіним)

І. А. СЕЛІВАНОВА – канд. юрид. наук, доц. (підрозд. 6.2.6 – у співавт. з С. В. Глібком, Д. С. Коритіним)

Д. С. КОРИТІН – канд. юрид. наук (підрозд. 6.2.6 – у співавт. з С. В. Глібком, І. А. Селівановою)

В. Д. ПРИМАК – д-р юрид. наук (підрозд. 6.3.1)

М. К. ГАЛЯНТИЧ – чл.-кор. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 6.3.2 – у співавт. з Ю. О. Заікою)

Ю. О. ЗАІКА – д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 6.3.2 – у співавт. з М. К. Галянтичем)

В. М. МАХІНЧУК – д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 6.4.1)

В. І. НАГНИБІДА – д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 6.4.2)

С. О. ПОГРІБНИЙ – чл.-кор. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. (підрозд. 6.4.3)

М. М. ХОМЕНКО – канд. юрид. наук, доц. (підрозд. 6.4.4)

ЗМІСТ

Передмова 3

Розділ 1
Стратегічні напрями розвитку Української держави та правової науки: виклики сьогодення

1.1. Реалізація державної політики у правовій сфері – головне завдання правничої науки 7
1.2. Правнича наука україни в умовах воєнного стану 18
1.3. Право України в умовах війни 28
1.4. Державний суверенітет і територіальна цілісність – фундаментальні засади розбудови української державності 43
1.5. Форма правління України в умовах євроінтеграції: традиції і новації 73
1.6. Потребова доктрина основоположних (буттєвих) прав і свобод людини 83
1.7. Механізм забезпечення прав людини та їх обмеження в умовах воєнного стану 100
1.8. Особливості взаємодії органів місцевого самоврядування з органами державної влади в умовах воєнного стану й відбудови України 129
1.9. Напрямки вдосконалення публічного управління в Україні післявоєнного періоду в контексті її європейського та північноатлантичного вибору 146

Розділ 2
Громадянське суспільство України в період воєнного стану

2.1. Екзистенційні виклики громадянського суспільства 172
2.2. Посилення взаємодії громадянського суспільства та держави: консолідація патріотичних сил 188
2.3. Правова регламентація волонтерського руху як елемента громадянського суспільства 202
2.4. Правове забезпечення взаємодії Збройних Сил України з громадянським суспільством 221
2.5. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб, забезпечення та захист їхніх прав 235

Розділ 3
Вектор європейської інтеграції як основний напрям розбудови українського законодавства

3.1. Набуття Україною статусу кандидата в члени ЄС і етапи на шляху вступу до Європейського Союзу 246

3.2. Принципи європейського права, джерела права ЄС, основні методологічні засади зближення українського та європейського права 266
3.3. Правові основи та пріоритетні напрями адаптації національного законодавства України до права ЄС..... 285
3.4. Забезпечення якості національного законодавства з позиції євроінтеграційних процесів..... 306
3.5. Вплив євроінтеграційного вектора на етапі планування та прогнозування українського законодавства..... 321
3.6. Інституційний дизайн конституційної юстиції: ключові напрями імплементації європейських стандартів..... 338
3.7. Науково-правова експертиза як дієвий інструмент розбудови українського законодавства..... 358
3.8. Правовий моніторинг як інструмент євроінтеграційної правової політики 367

Розділ 4
Підстави і правові механізми притягнення осіб держави-агресора до кримінальної відповідальності за вчинення на території України воєнних злочинів

4.1. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика воєнних злочинів, що вчиняються в умовах збройної агресії російської федерації проти України..... 385
4.1.1. Поняття воєнних злочинів за Кримінальним кодексом України, Женевськими конвенціями 1949 р. та Римським статутом Міжнародного кримінального суду 385
4.1.2. Збройна агресія рф проти України та злочинність: до аналізу криміногенного симбіозу 412
4.1.3. Порушення законів та звичаїв війни: сучасні моделі криміналізації..... 436
4.2. Процесуальні та криміналістичні аспекти кримінального провадження щодо воєнних злочинів, учинених військовослужбовцями російської федерації на території України... 455
4.2.1. Актуальні питання забезпечення ефективності досудового розслідування воєнних злочинів, що вчиняються на території України 455
4.2.2. Фіксація доказів вчинення воєнних злочинів..... 480
4.2.3. Використання технологій штучного інтелекту та спеціальних знань у розслідуванні воєнних злочинів..... 491
4.3. Механізм притягнення до кримінальної відповідальності осіб держави-агресора за вчинення на території України воєнних злочинів 503

4.3.1. Міжнародний досвід притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини: історія та сучасність 503
4.3.2. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду щодо воєнних злочинів, учинених на території України 520
4.3.3. Утворення спеціального міжнародного трибуналу для розгляду воєнних злочинів, учинених особами держави-агресора на території України: правові проблеми та шляхи їх розв'язання 545
4.3.4. Міжнародно-правові механізми розслідування воєнних злочинів на території України.....576

Розділ 5
Теоретико-правові основи становлення і розвитку системи національної безпеки й оборони України

5.1. Глобальні трансформації міжнародного правопорядку та їх вплив на системи національної, колективної та міжнародної безпеки 593
5.2. Концептуальні засади становлення і розвитку права національної безпеки та військового права в Україні 611
5.3. Створення та організація діяльності системи військової юстиції в контексті євроатлантичної інтеграції України 627
5.4. Міжнародно-правові стандарти захисту прав і безпеки людини в інформаційній сфері 643
5.4.1. Формування та розвиток міжнародно-правових стандартів щодо прав і свобод людини 643
5.4.2. Інформаційні права в класифікації прав людини..... 645
5.4.3. Зміст прав і свобод людини в інформаційному суспільстві згідно з нормами міжнародного права 653
5.5. Протидія негативним інформаційно-психологічним впливам на людину й суспільство в умовах інформаційної війни рф проти України 665
5.5.1. Соціогуманітарні та психологічні аспекти захисту інформаційно-психологічної безпеки людини 665
5.5.2. Інформаційно-психологічний і правовий аспекти маніпулювання масовою політичною свідомістю..... 672
5.5.3. Механізми деструктивного впливу засобів масової комунікації на суспільну й особистісну свідомість..... 675
5.5.4. Протидія негативним інформаційним впливам на людину й суспільство в умовах інформаційної війни 682
5.6. Правові засади становлення системи демократичного контролю над сектором безпеки і оборони України відповідно до стандартів країн – членів ЄС і НАТО 686

5.6.1. Проблема стандартів в організації демократичного контролю за діяльністю сил безпеки і оборони в країнах ЄС і НАТО..... 686
5.6.2. Формування правових основ демократичного контролю і нагляду за додержанням законодавства суб'єктами сектору безпеки і оборони України..... 694
5.7. Сучасний кримінально-правовий вимір національної безпеки України 704

Розділ 6
Правові засади відновлення економіки України та відшкодування збитків, заподіяних державі, юридичним і фізичним особам, природним ресурсам

6.1. Правові аспекти відродження економіки України та механізми її модернізації в контексті інтеграції у європейський простір 723
6.1.1. Правовий погляд на відродження економіки деокупованих територій..... 723
6.1.2. Концептуально-правові та прогностичні засади стратегії відновлення економічного потенціалу України 731
6.1.3. Правові аспекти використання потенціалу публічно-приватного партнерства для відродження економіки України в контексті інтеграції у європейський простір..... 739
6.2. Правове забезпечення створення сприятливого середовища для бізнесу й залучення іноземних інвестицій 748
6.2.1. Упровадження в правову систему України досвіду ЄС у сфері розвитку дослідницьких інфраструктур..... 748
6.2.2. Правові євроінтеграційні аспекти розвитку цифрової економіки України 763
6.2.3. Правове забезпечення екологічно збалансованого використання природних ресурсів у контексті європейських вимірів відновлення економіки України 779
6.2.4. Удосконалення правового регулювання розвитку національної інноваційної системи та механізмів комерціалізації результатів наукової діяльності з метою набуття членства в ЄС 801
6.2.5. Удосконалення податкового законодавства як передумова створення сприятливого бізнес-середовища в Україні 820
6.2.6. Удосконалення державної підтримки малих і середніх підприємств як засіб післявоєнного відновлення економіки України..... 835
6.3. Правові аспекти відбудови територіально-містобудівних об'єктів і забезпечення житлових прав громадян України 851
6.3.1. Механізм правового регулювання відбудови територіально-містобудівних об'єктів..... 851

6.3.2. Житлова політика в умовах післявоєнної відбудови країни та правові гарантії житлових прав громадян 857
6.4. Правові підстави та механізми відшкодування шкоди, заподіяної збройною російською агресією 866
6.4.1. Проблеми відшкодування майнової шкоди, завданої пошкодженням нерухомого майна внаслідок збройної агресії російської федерації: цивільно-правові аспекти 866
6.4.2. Передумови відшкодування майнової шкоди, завданої пошкодженням нерухомого майна внаслідок збройної агресії російської федерації 875
6.4.3. Правові перспективи розгляду судами України позовів до рф про відшкодування шкоди. Проблема обмеження юрисдикційного імунітету рф 882
6.4.4. Переосмислення усталених підходів до умов деліктної відповідальності в контексті відшкодування шкоди, завданої збройною агресією росії 889

Авторський колектив 892

Наукове видання

ПРАВНИЧА НАУКА ТА ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Монографія

Видається в авторській редакції

Коректор *П. О. Білоус*
Технічні редактори *А. Т. Гринченко, О. А. Лисенко*

Підписано до друку 30.09.2023.
Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Schoolbook.
Ум. друк. арк. 73. Обл.-вид. арк. 50. Тираж 300 прим.
Вид. № 3201

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
вул. Чернишевська, 80, Харків, 61002, Україна
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 4219 від 01.12.2011

Виготовлено у друкарні ТОВ «ПРОМАРТ»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-25-44
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 5748 від 06.11.2017